

רעיונות, חלומות ותקוות משפיעים על עשיית ההיסטוריה, אך היא עצמה נקבעת על ידי יכולות. מי שיכול לממש את חלומותיו ואת תקוותיו, מעצב את עתידו. מי שמשכיל להבחין בגבול בין האפשרי לבין הבלתי אפשרי, נותן לעצמו סיכוי. מי שמתעקש על הבלתי אפשרי, נכשל. את כל זאת יודעים על פי רוב בדיעבד, כלקחי העבר. הכל עניין של גבולות: בין מציאות לבין הזיה, בין חזון מציאותי לבין אשליה. השאלה היא אפוא היכן עובר הגבול, והיא שאלה כפולה. לא רק הגבול בין מציאות לבין הזיה, אלא גם קווי גבולות של ממש. עד איזה קו במפה ניתן לממש את העצמי הלאומי? עד איזו גדר? מה הוא תחום ההגדרה העצמית הניתנת למימוש?

רעיונות הלאומיות המודרנית, ההגדרה העצמית, נולדו במערב אירופה ובישרו בה את העת החדשה. אירופה המציאה את ריבונות העם ואת הגבול המסומן, אך גם היא טרם קיבעה סופית את גבולותיה. אימפריות רב־לאומיות המיטו בעבר אסונות על אירופה. נאציזם וקומוניזם התגרו בגבולות האפשרי, חוללו זוועות אפוקליפטיות וקרוסו. האיחוד האירופי - עניין אחר לחלוטין - עדיין מתעמת בימינו עם גבולותיו ועם מגבלותיו, אך כל זה אינו נוגע באופן ישיר לענייננו.

למזרח התיכון יופאו גבולות בין-לאומיים מסומנים מן המערב. רוב הגבולות המוכרים כיום סומנו לאחר מלחמת העולם הראשונה בהסדרי הכיבוש של בריטניה ושל צרפת. חלקם עוצבו קצת לפני המלחמה והיא. גבולות מצרים, למשל, סומנו על ידי הבריטים בשנים שלאחר השתלטותם ב-1882 על הארץ: ב-1889 עם סודן, ב-1906 עם ארץ ישראל. גבולות עיראק, סוריה, לבנון, עבר הירדן (ירדן) וארץ ישראל הם "מנדטוריים", כלומר הם הוכתבו ואושררו בשנים 1920-1923 על ידי חבר הלאומים שבשליטת האימפריאליסטים הבריטים והצרפתים. בתיקונים קלים אלו הם גבולות המדינות גם עתה.

לפני ששורטטו גבולות אלו לא היו באזורנו גבולות בין-לאומיים, לפחות לא מאז עליית האסלאם והקמתן של האימפריות האסלאמיות על גלגוליהן השונים. אימפריות אלו התקיימו מן המאה השביעית ועד שקרסה האחרונה שבהן, העות'מאנית, בתום מלחמת העולם הראשונה (1918). האסלאם הוא שהגדיר לאורך כל המאות הללו את האומה הכוללת, והיא שהייתה בעיני המוסלמים המסגרת הלגיטימית האחת והיחידה. גבול - כתפיסה, כקו, כחץ עקרוני, רשמי - התקיים עם עולמות אחרים. אמנם בתוך העולם האסלאמי לא פסקו המחלוקות הפוליטיות, הקרבות ומאבקי השושלות, המערכות הביין-שבטיות ועוד, אך עד שחר המאה ה-20 לא קמה בקרב המוסלמים (עם כל מחלוקותיהם) אידיאולוגיה אחרת של זהות. שום גבול בין-לאומי לא עבר מבחינתם בתוך אומתם, היא אומת המאמינים, ולא פיצל באופן עקרוני את מסגרתה האימפריאלית.

היו ישויות יריבות (פרס השיעית, העות'מאנים הסונים), שושלות עוינות ומתחלפות (המושג מדינה - דווליה - התייחס בעיקר לשושלת שליטים), והיו גבולות של מחוזות מנהלתיים, אך לא קווים החוצצים בין לאומים. עדות וקבוצות מיעוט התקיימו כך, וחלקן אף זוהה עם חבל ארץ כזה או אחר בתוך העולם האסלאמי. אזרח ארץ האסלאם שהלך מבגדד לדמשק במאה השמינית והמשיך משם לקהיר לא נזקק להזדהות בתחנות גבול. תחנות כאלה לא היו בנמצא לא אז וגם לא אף

שנה מאוחר יותר. רק משבאו האירופים, פלשו, כבשו והכתיבו את הגבולות של היום, נאלץ אותו הנוסע מארץ לארץ לעשות כן. מאז חוצים בני המזרח התיכון את הגבולות באזור תוך החתמת דרכון, ולחלופין - על גבי טנק. אם כן, קיים ניגוד בין תפיסת המרחב האסלאמית לבין קווי הגבול שנקבעו במרחבנו, אך זאת לא כל התמונה.

בשני העשורים שקדמו לשרטוט הגבולות הבין-לאומיים על ידי הכובשים המערביים כבר התפתחו בקרב תושבי האזור עצמם רעיונות לאומיים. תנועות של הגדרה עצמית מודרנית צמחו משלהי המאה ה-19 ואילך בקרב משכילים ברוח המערב ומנהיגים בחברות האסלאמיות. הם לא נטשו את ערכי האסלאם ואת תודעת האומה הדתית, אך פיתחו לצדה גם רעיונות חדשים.

הפרק ההיסטורי שקדם למלחמת העולם הראשונה באזור ראה את הופעתן של לאומיות מצרית, לאומיות טורקית, לאומיות ערבית, לאומיות פרסית, לאומיות לבנונית (בקרב הנוצרים שבארץ זו), לאומיות כורדית ועוד. גם הציונות באה באותה עת מאירופה ונשתלה באדמת המזרח התיכון. תנועות לאומיות אלו צמחו והצמיחו דפוסים ומונחים חדשים של חברה, פוליטיקה ותרבות, ולמעשה כמעט הכל.

בפרקים הבאים נזכיר רק כמה מן התנועות האלה ונתמקד בממד משולב אחד, בהגדרות הגבול שלהן, ובמאבקייהן הפנימיים בהקשר זה. איך תפסו חלוצי המצריות את גבולות מצרים? מה הייתה ההגדרה העצמית הטריטוריאלית של חלוצי התנועות המודרניות האחרות על פלגיהן? נקדים ונאמר - הם לא חזו את קווי המתאר שנוצרו עם התעצבות "המזרח התיכון" בידי המעצמות לאחר מלחמת העולם הראשונה. אשר על כן נוצרו פערים בין ציפיותיהם הטריטוריאליות של חלוצי הלאומיות - הם, ממשיכיהם ומחנותיהם - לבין הגבולות שנתחמו בפועל. בסוגית הפער הזה בין חזון לבין מציאות נדון להלן.

לא נקיף את הכל. אין כמעט בעיית יסוד במערכת המדינית של האזור בימינו שאינה קשורה לסוגיה זו במישרין או בעקיפין. על רובן נדלג. בפתח הדברים

נרון בקצרה גם בדרך שבה ניהלו אבות הציונות וממשיכי דרכם את הדיאלוג בין חזונם לבין המציאות, בין הרצוי לבין האפשרי. לא נידרש לשאלת גבולותיה של מדינת ישראל לאחר 1967. שאלה זו טרם הוכרעה, אף שהיא ללא ספק הגורלית ביותר באשר לעתידו של המפעל הציוני. אם ניתן ללמוד לקחים מן ההיסטוריה, הם לעולם לא יהיו הר־משמעיים. עם זאת, אין להם תחליף כאשר צופים אל פני העתיד ומנסים לעצבו. אנו נסתפק באמירה שגם כאשר לשאלה זו נותרה האמת האוניברסלית הברורה מאליה: הכל עומד ויעמוד במבחן היכולות. האפשרי - רצוי, הבלתי אפשרי - הרה אסון.

לא נוכל להידרש לסוגיות רבות נוספות באזורנו: טורקיה וסיפוח אזורים כורדיים, איראן וחזון גדולתה באזור, סדאם חוסיין והרפתקת כיבושה של כוויית ועוד ועוד.

נתמקד בכמה הזיות סיפוח, כולן כבר נחלת העבר. מצרים הפרלמנטרית והזיית סיפוח סודן (מ־1899 ועד המהפכה של 1952); הנוצרים בלבנון וכינון "לבנון הגדולה" (מ־1920 ואילך); הלאומיים הערבים לפליגהם וכמה מניסיונותיהם לעצב את גבולותיהם, כולל סיפוח הגדה המערבית על ידי המלך העבר־ירדני עבדאללה הראשון (1950); חזון המעצמה הכל־ערבית "מן האוקיאנוס (האטלנטי) ועד המפרץ (הפרסי)" של גמאל עבד אל־נאצר (שקרסה סופית ב־1967); הזיית "הכל או לא כלום" של הפלסטינים, מכשלתה העצמית, החברתית והפוליטית בדרכם ל"נכבה" של 1948. כמו כן נרון בתנועה הציונית באשר להגשמתה הטריטוריאלית עד ההזיה החרیגה: "מלכות ישראל השלישית" של בן־גוריון לאחר מלחמת סיני (אשליה בת יומיים, בנובמבר 1956).

אשליות, ובעיקר אסונות, של מי שעברו כל גבול.